

**Pr. conf. univ. dr. Cristian Gagu,
Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie,
Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați**

EDICTELE ÎMPĂRAȚILOR ROMANI CU PRIVIRE LA ÎNVĂȚĂMÂNT ÎN SECOLELE IV-V

***Abstract:** In his work the Byzantine Civilization the reputed Byzantinologist French Louis Bréhier showed that in Byzantium “there was a well-established tradition as a *bazileu* to look after the education”, stressing the fact that education was a constant concern for the Byzantines *bazileii*, who legislated in this area, financially supported its deployment, founded, reorganized or abolished Universities and schools.*

The beginning of this tradition goes back to the 4th - 5th centuries, an extremely important period especially for the education system of the Roman Empire, for the culture in general as well, as this was the era when “the wild olive tree” of pagan culture was transformed into “an olive tree for the garden” with the graft of evangelical teaching, giving rise to the humanist foundations of Christian culture which was to develop the intellectual and cultural life of the Byzantine Empire.

The prerequisites for carrying out this process had emerged as early as the third century, when education has entered a stage of development unprecedented in schools, in villages, to universities in the province and the metropolitan ones on one side, and the Christians, on another side, began to show an increasingly favorable attitude studying classical pagan culture, which they sought to put on the service of the true faith.

*This process depended on and was favoured, moreover, of edicts on education promulgated by the Roman emperors centuries IV-V, codified in Codex Theodosian under the headlines *De medicis et professoribus* (13.3), *De studiis liberalibus urbis romae et constantinopolitanae* (14.9) și *De professoribus, qui in urbe constantinopolitana docentes ex lege meruerint comitivam* (6.21).*

Through these edictsthe Roman emperors sought and managed to achieve, as in other fields or professions, an extremely precise legal regulation of the status of teachers and students whose first and main cause was a need to support the imperial administrative apparatus which was extremely dense and bureaucratic, with well trained officials. For this purpose, like doctors serving military and imperial administration,

teachers received a number of benefits, consisting in exemption from taxes and duties, as well as the provision of municipal tasks , on the one hand and, on the other in a salary from the state budget.

It may be added here the influence some great teachers of the time had at the Court, such as Ausonius, who taught literature and rhetoric to the future Emperor Gratian of the West, who apparently inspired the edict by which they were awarded stipends and was regulated the status of teachers in Gaul.

The second reason that led to the promulgation of quite a number of important edicts for education was the tendency of exercising tight control over the king of all the professions and areas of social, political and economic empire, including that of the teachers and education.

Following the promulgation of these edicts, the thriving situation of education in the 3rd Century continued to perpetuate and even increase and evolve, culminating in the reorganization of the University of Constantinople, despite the syncope created by the edict the emperor Julian the Apostate, as part of his desperate program to revive the old pagan religion by any means, banned the Christian teachers to teach in state schools and the Christian youth were indirectly restricted the access to education, edict that disrupted for a short period of time the favourable situation of education in the Roman Empire.

In fact, the edict of Julian the Apostate and that through which Theodosius II reorganized the University of Constantinople marked a milestone for education in the Roman Empire, namely the awareness of the importance of education in supporting and disseminating the teachings and practices of a religion or another, pagan in the first case, Christian in the second stage that ended with the victory of the two parts as protected by the closure of pagan University in Athens by Emperor Justinian I in 529.

Keywords: *Byzantium, Roman/Byzantine emperors, education, teachers, students, edicts, Theodosian Codex.*

Într-o lucrare cu caracter general privitoare la civilizația bizantină, reputatul bizantinolog francez Louis Bréhier conchidea că în Bizanț „era o tradiție bine stabilită ca un bazileu să se intereseze și de învățământ”¹, subliniind faptul că învățământul a reprezentat o preocupare constantă pentru bazileii bizantini, care au legiferat în acest domeniu, au susținut financiar desfășurarea sa, au întemeiat, au reorganizat sau au desființat Universități și școli.

Studiul de față își propune să pună în lumină legislația imperială din perioada secolelor al IV-lea și al V-lea referitoare la învățământ,

1. Louis Bréhier, *Civilizația bizantină*, trad. Nicolae Spincescu, Ed. Științifică, București, 1994, p. 368.

având în vedere că acesta a fost unul din factorii ce au contribuit în mod decisiv la sinteza culturală dintre elenism și creștinism pe baza căreia avea să se dezvolte viitoarea cultură europeană.

Codificarea legilor emise de împărații romani în secolele IV-V de către împăratul Theodosie al II-lea (408-450) sub titlul *Codex Theodosiani* a devenit, după cum arăta Williams Dickermann în *Introducere* la traducerea în engleză a *Codex*-ului, realizată de Clyde Pharr, „sur-sa fundamentală pentru material de referință în drept, jurisprudență, politică, economie, sociologie și deopotrivă în istoria seculară și cea bisericească”².

Codex-ul este foarte important nu doar pentru domeniile enumerate mai sus, ci în egală măsură și pentru evaluarea situației învățământului din Imperiul Roman din acea perioadă, în mod special a celui universitar, grație legilor privitoare la învățământ, pe care le cuprinde, emise de împărații romani, începând de la Sfântul împărat Constantin cel Mare (306-337) și până la Theodosie al II-lea.

1. *Codex Theodosiani*

Codex Theodosiani a fost elaborat de împăratul Theodosie al II-lea (408-450) sub forma unei compilații a edictelor și rescriptelor imperiale emise de împărații Imperiului Roman între anii 313 și 438 și promulgat la 25 decembrie 438 în Vechea Romă³, cuprinzând inclusiv legile ce fac referire la învățământ.

Legile privitoare la învățământ sunt grupate în capitolul 3 din Liber XIII, sub titlul *De medicis et professoribus* și în capitolul 9 din Liber XIV, sub titlul *De studiis liberalibus urbis romae et constantinopolitanae*, la acestea adăugându-se capitolul 21, *De professoribus, qui in urbe constantinopolitana docentes ex lege meruerint comitivam*, din Liber VI⁴. Parcurgerea acestor legi oferă posibilitatea configurării unei imagini

2. C. D. Williams, *Introduction*, la „The Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitution”, a translation with commentary, glossary and bibliography by Clyde Pharr, Princeton University Press, 1952, p. XVIII.

3. *Gesta Senatus Urbis Romae*, în „The Theodosian Code and Novels...”, p. 3; C. Dickermann Williams, *art. cit.*, p. XVII.

4. *The Theodosian Code*, www.thelatinlibrary.com/theodosius.html.

de ansamblu destul de precisă asupra învățământului și a implicațiilor sale în viața culturală și spirituală a societății bizantine din acea epocă.

*1.1. Edictele din Codex Theodosiani
ce privesc învățământul*

După cum preciza D. Williams, „latina Codului lui Theodosie este obscură și confuză”, motiv pentru care până și cei mai buni latiniști „l-au evitat din cauza dificultăților”⁵, singura traducere într-o limbă modernă fiind cea realizată de Clyde Pharr; la jumătatea secolului trecut, astfel explicându-se, într-o oarecare măsură, unele exprimări mai greoaie din această traducere în limba română a textului latin. Cu toate acestea, traducerea ajută la înțelegerea realităților legate de acest fenomen.

13.3 De medicis et professoribus

13.3.1pr. Imp. constantinus a. ad volusianum. medicos, grammaticos et professores alios litterarum in munes esse cum rebus, quas in civitatibus suis possident, praecipimus et honoribus fungi; in ius etiam vocari eos vel pati iniuriam prohibemus, ita ut, si quis eos vexaverit, centum milia nummorum aereo inferat a magistratibus vel quinquennialibus exactus, ne ipsi hanc poenam sustineant (321/4 aug. 1).

Ordonăm ca medicii, profesorii de gramatică și alți profesori de literatură să fie scutiți de la îndatoririle publice cu bunurile lor, pe care la dețin în cetățile lor, și să-și păstreze onorurile. În afară de aceasta, interzicem să fie chemați la judecată sau să sufere vreo nedreptate, astfel încât, dacă cineva îi va prejudicia pe aceștia, o sută de mii de monede să fie pedepsit acela de magistrații municipale sau de magistrații aleși pe cinci ani să achite vistieriei, ca să nu sufere ei înșiși (magistrații) această pedeapsă.

13.3.1.2 Mercedes etiam eorum et salaria reddi praecipimus (321/4 aug. 1)

Încă ordonăm să fie plătite onorariile și salariile acestora.

5. C. D. Williams, *art. cit.*, p. XXII.

13.3.3 *Idem (constantinus) a. ad populum. beneficia divorum retro principum confirmantes medicos et professores litterarum, uxores etiam et filios eorum ab omni functione et ab omnibus muneribus publicis vacare praecipimus nec ad militiam comprehendendi neque hospites recipere nec ullo fungi munere, quo facilius liberalibus studiis et memoratis artibus multos instituant. proposita v kal. octob. constantinopoli dalmatio et zenofilo cons. (333 sept. 27)*

Confirmând privilegiile divinilor împărați din trecut, ordonăm ca medicii și profesorii de literatură, și chiar și soțiile și fiii acestora să fie scutiți de orice sarcină și de toate obligațiile publice, nici să fie obligați la serviciul militar, nici să găzduiască oaspeți, nici să îndeplinească vreo îndatorire publică, astfel încât să-i învețe mai lesne pe mulți studii liberale și artele amintite mai sus.

13.3.5 *Idem (imp. iulianus a.) magistros studiorum doctoresque excellere oportet moribus primum, deinde facundia. Sed quia singulis civitatibus adesse ipse non possum, iubeo, quisque docere vult, non repente nec temere prosiliat ad hoc munus, sed iudicio ordinis probatus decretum curialium mereatur optimorum conspirante consensu. hoc enim decretum ad me tractandum referetur, ut altiore quodam honore nostro iudicio studiis civitatum accedant. dat. XV kal. iul., acc. iiii kal. augustas spoletio mamertino et nevitta cons. (362 iun. 17)*

Conducătorii școlilor și profesorii trebuie să se distingă mai întâi prin conduita morală, apoi prin elocvență. Dar pentru că eu însumi nu pot fi prezent în persoană în fiecare cetate, poruncesc ca oricine vrea să practice meseria de profesor să nu se lanseze în această carieră dintr-odată și la întâmplare, ci trebuie să fie aprobat prin hotărârea senatului municipal și să obțină decretul curialilor⁶ cu consensul și acordul celor mai buni cetățeni. Căci acest decret va fi trimis pentru a fi examinat de mine, astfel încât decizia Noastră să crească prestigiul celor care vor intra în școlile orașelor.

6. Curiali – cetățeni distinși ai unei cetăți cf. Teodoret, episcopul Cirului, *Istoria Bisericească*, traducere de pr. Vasile Sibiescu, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1995, p. 149.

13.3.6 *Impp. valentinianus et valens aa. ad mamertinus praefetum praetorio. si qui erudiendis adolescentibus vita pariter et facundia idoneus erit, vel novum instituat auditorium, vel repetat intermissum. dat. iii id. ian. divo ioviano et varroniano cons. (364 ian. 11)*

Dacă cineva va fi deopotrivă demn prin felul de viață și prin elocvență pentru a învăța tinerii, acela fie să educe tinerii într-o sală de curs nouă, fie să revendice una abandonată.

13.3.7 *Idem aaa. ad probum praefectum praetorio. reddatur unusquisque patriae suae, qui habitum philosophiae indebite et insolenter usurpare cognoscitur, exceptis his, qui a probatissimis adprobati ab hac debent colluvione secerni. turpe enim est, ut patriae functiones ferre non possit, qui etiam fortunae vim se ferre profitetur. dat. xiii kal. feb. sirmio valentiniano n. p. et victore cons. (369 ian. 19)*

Fiecare bărbat care este aflat că poartă pe nedrept și fără rușine haina filosofiei să fie retrimis în patria sa, cu excepția celor care, apreciați fiind de cei mai buni cetățeni, trebuie să fie deosebiți de această mulțime. Căci este rușinos să nu poată să îndeplinească obligațiile publice din patria sa cel care chiar declară că poate să reziste loviturilor sorții.

13.3.11 *Imppp. valens, gratianus et valentinianus aaa. antonio praefecto praetorio galliarum. Per omnem dioecesim commisam magnificentiae tuae frequentissimis in civitatibus, quae pollent et eminent claritudine, praeceptorum optimi quique erudiendae praesideant iuventuti: rhetores loquimur et grammaticos atticae romanaeque doctrinae. quorum oratoribus viginti quattuor annonarum e fisco emolumenta donentur, grammaticis latino vel graeco duodecim annonarum deductior paulo numerus ex more praestetur, ut singulis urbibus, quae metropoles nuncupantur, nobilium professorum electio celebretur nec vero iudicemus, liberum ut sit cuique civitati suos doctores et magistros placito sibi iuvare compendio. trevirorum vel clarissimae civitati uberius aliquid putavimus deferendum, rhetori ut triginta, item viginti grammatico latino, graeco etiam, si qui dignus repperiri potuerit, duodecim praebeantur annonae. dat. x kal. iun. valente v et valantiniano aa. cons. (376 mai. 23)*

În întreaga dioceză încredințată magnificenței tale în cetățile foarte populate care se disting prin renume, cei mai buni dintre învățători să conducă tineretul care trebuie educat: ne referim la retorii și profesorii de gramatică a limbii grecești și cei de știință romană. Dintre aceștia oratorilor să le fie date drept plată de la buget 24 annonas, profesorilor de gramatică a limbii latine și celor ai limbii grecești să le fie oferit conform obiceiului un număr cu puțin mai mic de 12 annonas, ca în fiecare dintre cetățile care poartă numele de metropolă să fie sărbătorită alegerea profesorilor vestiți căci nu considerăm să fie în puterea fiecărei cetăți să-și ajute profesorii și învățătorii săi cu un câștig plăcut.

Am socotit unei cetăți mai bogate ca a trevirilor sau foarte vestite că trebuie acordat retorului 30, de asemenea profesorului de gramatică a limbii latine 20, încă și celui de limbă greacă, dacă poate fi socotit vrednic, 12 annonas.

Am socotit că ceva mai mult trebuie acordat cetății Trevir sau unei cetăți foarte vestite, ca retorului 30, de asemenea profesorului de gramatică a limbii latine 20, încă și celui de limbă greacă, dacă poate fi considerat demn, 12 annonas.

13.3.16 *Impp. honorius et theodosius aa. monaxio praefecto praetorio. grammaticos oratores adque philosophiae praeceptores nec non etiam medicos praeter haec retro latarum sanctionum auctoritate consecuti sunt privilegia inmunitatesque frui hac praerogativa praecipimus, ut universi, qui in sacro palatio inter archiatros militarunt cum comitiva primi ordinis vel secundi, nulla municipali, nulla curialium collatione, nulla senatoria vel glebali descriptione vexentur, seu indepta administratione seu accepta testimoniali meruerint missionem, sint ab omni functione omnibusque muneribus publicis inmunes nec eorum domus ubicumque positae militem seu iudicem suscipiant hospitandum. quae omnia filiis etiam eorum et coniugibus illibata praecipimus custodiri, ita ut nec ad militiam liberi memoratorum trahantur inviti. haec autem et professoribus memoratis eorumque liberis deferenda mandamus. dat. prid. kal. dec. Constantinopolitani constantio et constante cons. (414 nov. 30).*

Ordonăm ca profesorii de gramatică, de retorică și de filosofie, și chiar medicii, pe lângă privilegiile și scutirile de sarcini publice pe care

le-au obținut prin constituțiile anterioare, să se bucure de această prerogativă, ca toți cei care au slujit în palatul sacru, în calitate de medici cu demnitatea de comite de prima sau a doua clasă, să nu fie prejudiciați de impozitul municipal sau de cel al decurionilor, nici de vreo taxă senatorială sau de vreuna funciară, să primească permisie fie după ce au început serviciul, fie după ce au primit numirea pe post, să fie exceptați de la orice funcție publică și de la toate îndatoririle publice ei și casele lor, oriunde ar fi situate, să fie scutite să găzduiască vreun soldat sau vreun magistrat. Ordonăm ca toate aceste privilegii să fie păstrate neștirbite și de fiii și soțiile lor, astfel încât copiii celor amintiți să nu fie duși în serviciul militar fără voia lor. Însă noi ordonăm ca aceste privilegii să se acorde și profesorilor amintiți deja și copiilor lor.

13.3.17 *Idem aa. helioni magistro officiorum. artium liberalium professoribus ac praecipue medicis, qui cum comitivae primi ordinis ac secundi militant dignitate, privilegia et beneficia a retro principibus praestita nec non etiam nova ipsis eorumque filiis clementia nostra detulit, ut cohaerens sanctio protestatur: quae tenaciter observari oportet. dat. prid. kal. dec. constantinopoli constantio et constante cons. (414 nov. 30).*

Profesorilor de arte liberale și mai ales medicilor, care slujesc la oaste cu demnitatea de comite de prim rang și al doilea, noua noastră generozitate le-a acordat acestora privilegiile și beneficiile oferite de împărații din trecut și de asemenea chiar și fiilor lor, după cum o atestă sancțiunea legată de acestea: care trebuie respectată cu strășnicie.

13.3.18 *Impp. theodosius et valentinianus aa. helioni magistro officiorum. habente propriam firmitatem secundo nostrae maiestatis oraculo, quod de excusandis sive praebendis his quae militantibus debentur hospitii promulgatum est, illa, quae dudum circa archiatros et magistros sanximus litterarum, observentur. Hos enim pro necessariis artibus et liberalibus disciplinis hospitali molestia, quoad viverent, liberari praecipimus. illibata ergo permaneant illa, quae quondam circa archiatros, quos in palatio nostro primi vel secundi ordinis comites militasse constiterit, et circa liberalium litterarum magistros videntur a nobis iustissime constituta. dat. xiii kal. septemb. hierio et ardabure cons. (427 aug. 19).*

Potrivit fericitei sentințe a Majestății Noastre care are propria tărie, care a fost promulgată despre cei care trebuie degrevați sau trebuie să ofere găzduire celor ce sunt datori să slujească la oaste, să fie respectate acele prevederi pe care de curând le-am stabilit față de medicii șefi ai Curții Imperiale și față de dascălii de literatură. Căci pentru necesarele științe și discipline liberale ordonăm ca aceștia să fie degrevați cât timp trăiesc de neplăcerea de a oferi găzduire. Să rămână deci neatinsse acele prevederi, care par că au fost hotărâte de noi în cel mai drept mod odinioară față de medicii șefi ai Curții, care în mod evident și-au făcut stagiul militar în palatul nostru în demnitatea de comiți de primul sau al doilea rang, și față de dascălii științelor liberale.

14.9.0 *de studiis liberalibus urbis romae et constantinopolitanae*

14.9.1 *Imppp. valentinianus, valens et gratianus aaa. ad olybrium praefectum urbi. quicumque ad urbem discendi cupiditate veniunt, primitus ad magistrum census provincialium iudicum, a quibus copia est danda veniendi, eiusmodi litteras perferant, ut oppida hominum et natales et merita expressa teneantur; deinde ut in primo statim profiteantur introitu, quibus potissimum studiis operam navare proponant; tertio ut hospitia eorum sollicite censualem norit officium, quo ei rei imperiant curam, quam se adseruerint expetisse. Idem immineant censuales, ut singuli eorum tales se in conventibus praebeant, quales esse debent, qui turpem inhonestamque famam et consociationes, quas proximas putamus esse criminibus, aestiment fugiendas neve spectacula frequentius adeant aut adpetant vulgo intempestiva convivia. quim etiam tribuimus potestatem, ut, si quis de his non ita in urbe se gesserit, quemadmodum liberalium rerum ddignitas poscat, publice verberibus adfectus statimque navigio superpositus abiciatur urbe domumque redeat. His sane, qui sedulo operam professionibus navant, usque ad vicesimum aetatis suae annum romae liceat commorari. Post id vero tempus qui neglexerit sponte remeare, sollicitudine praefecturae etiam impurius ad patriam revertatur. Verum ne haec perfunctorie fortasse curentur, praecelsa sinceritas tua officium censuale commoneat, ut per singulos menses, qui vel unde veniant quive sint pro ratione temporis ad africanam vel ad ceteras provincias remittendi, brevibus comprehendat, his dumtaxat exceptis, qui corporatorum sunt oneribus adiuncti. Similes autem breves etiam*

ad scrinia mansuetudinis nostrae annis singulis dirigantur, quo meritis singulorum institutionibusque compertis utrum quandoque nobis sint necessarii, iudicemus. dat. iiii id. mart. treviris valentiniano et valente iii aa. cons. (370 mart. 12)

Oricine vine la oraș cu dorința de a învăța, în primul rând, la *magister census* al judecătorilor provinciali, care le-au dat posibilitatea să vină, să trimită astfel de scrisori, în care să fie trecute clar cetatea de proveniență, datele referitoare la familia de origine și meritele; apoi, să declare chiar de la sosirea lor pentru ce studii mai ales își propun să-și dea interesul; în al treilea rând, *officium censualium* (oficiul registrelor de cens) să cunoască bine domiciliile acestora, de care materie se preocupă și pe care spun ei că și-o doresc. Aceiași funcționari de la *officium censualium* să vegheze ca fiecare dintre aceștia să se comporte în adunări așa cum trebuie, să socotească că trebuie să se ferească de o reputație rușinoasă și nedemnă și de tovărășii pe care le considerăm că sunt foarte apropiate ticăloșilor, să nu asiste prea des la spectacole sau să-și dorească ospețe nepotrivite pentru popor. Ba chiar acordăm putere ca, dacă vreunul dintre aceștia nu s-a purtat astfel în oraș, după cum cere demnitatea studiilor liberale, după ce va fi lovit cu nuiele în public și după ce va fi urcat imediat pe o navă, să fie trimis din oraș și să se întoarcă acasă. Să le fie permis celor care se dedică cu grijă învățaturii să rămână la Roma până la vârsta de 20 de ani. Dar, după această vârstă, cel care, neglijând acest ordin, nu a revenit în țara sa de bunăvoie, să fie întors în țara sa, prin ordinul prefectului, în mod forțat. De fapt, ca să nu se îngrijească de aceste lucruri poate degeaba, cinstea ta extraordinară să ceară oficiului censorial ca, în fiecare lună, să declare pe scurt cine sunt sau de unde vin studenții și care dintre ei trebuie trimis, din cauza vârstei, în Africa sau în celelalte provincii, cu excepția, firește, a celor care sunt reținuți de îndeplinirea anumitor sarcini. Însă scurte liste de acest fel să fie trimise în fiecare an arhivelor Bunătății noastre ca să judecăm după meritele și profiturile fiecărui student dacă și în ce condiții activitățile lor ne sunt indispensabile.

14.9.2 *Idem aaa. clearcho praefecto urbi. antiquarios ad bibliothecae codices componendos vel pro vetustate reparandos quattuor praecos et tres latinus scribendi peritos legi iubemus. quibus de caducis*

popularibus, et ipsi enim videntur e populo, competentes impertiantur annonae: ad eiusdem bibliothecae custodiam conditionalibus et requisitis et protinus adponendis. dat. viii id. mai. modesto et arinthaeo cons. (372 mai. 8).

Pentru a pune în ordine sau pentru a refăce pentru posteritate colecțiile vechi de legi ale bibliotecii poruncim să fie aleși 4 greci și 3 latini pricepuți în a scrie dintre cei care citesc și copiază manuscrise. Din moștenirile oamenilor din popor, căci și ei înșiși par din popor, sunt acordate suficiente alimente: pentru paza aceleiași biblioteci trebuie cerute și însărcinate de aici încolo persoane de condiție servilă.

14.9.3pr. Imp. theodosius a. et valentinianus caes. universos, qui usurpantes sibi nomina magistrorum in publicis magistrationibus cellulisque collectos indecumque discipulos circumferre consuerunt, ab ostentatione vulgari praecipimus amoveri, ita ut, si qui eorum post emissos divinae sanctione adfatus quae prohibemus atque damnamus iterum forte temptaverit, non solum eius quam meretur infamiae notam subeat, verum etiam pellendum se ex ipsa ubi versatur illicite urbe cognoscat⁷. Illos vero, qui intra plurimorum domus eadem exercere privatim studia consuerunt, si ipsis tantummodo discipulis vacare maluerint, quos intra parietes domesticos docent, nulla huiusmodi interminatione prohibemus. Sin autem ex eorum numero fuerint, qui videntur intra capitolii auditorium constituti, ii omnibus modis privatarum aedium studia sibi interdicta esse cognoscant scituri, quod, si adversum caelestia statuta facientes fuerint deprehensi, nihil penitus ex illis privilegiis consequentur, quae his, qui in capitolio tantum docere praecepti sunt, merito deferuntur⁸ (425 febr. 27).

Pe toți cei care, luându-și numele de profesor, au obiceiul să se înconjoare în școlile publice și în săli mai mici de elevi adunați din orice loc, îi sfătuim să înceteze obișnuita manifestare, astfel încât, dacă vre-

7. Această primă parte a fost reluată ca articol de sine stătător în *Codex Justinianus*, 11. 19. 1pr; vezi *Codex Justinianus*, <http://www.thelatinlibrary.com/justinian.html>.

8. Această a doua parte a edictului constituie un articol distinct în *Codex Justinianus*, 11. 19. 1. 1

unul dintre ei, după promulgarea divinei sancțiuni adresându-se cuiva a atacat întâmplător ceea ce pe de altă parte noi oprim și condamnăm, să suporte nu numai stigmatul rușinii sale pe care îl merită, ci chiar să știe că trebuie să plece din orașul în care trăiește ilicit. Dar pe aceia care au obiceiul să exercite în privat aceleași studii în casele mai multora, dacă au preferat să se ocupe numai de elevii înșiși, pe care îi învață între pereții casei lor, nu îi oprim prin nicio amenințare. Însă dacă au fost din numărul celor care par numiți înăuntrul sălii de curs de la Capitoliu, aceștia să știe că le sunt interzise studiile în case private de orice fel, fiindcă, dacă acționând împotriva edictelor divine ar fi opriți, nu vor dobândi absolut nimic din acele privilegii care le sunt acordate pe merit celor care sunt sfătuiți să dea lecții numai la Capitoliu.

14.9.3.1 Habeat igitur auditorium specialiter nostrum in his primum, quos romanae eloquentiae doctrina commendat, oratores quidem tres numero, decem vero grammaticos; in his etiam, qui facundia graecitatis pollere noscuntur, quinque numero sint sofistae et grammatici aequae decem⁹. Et quoniam non his artibus tantum adolescentiam gloriosam optamus institui, profundioris quoque scientiae adque doctrinae memoratis magistris sociamus auctores¹⁰. Unum igitur adiungi ceteris volumus, qui philosophiae arcana rimetur, duo quoque, qui iuris ac legum formulas pandant, ita ut unicuique loca specialiter deputata adsignari faciat tua sublimitas, ne discipuli sibi invicem possint obstrepere vel magistri neve linguarum confusio permixta vel vocum aures quorundam aut mentes a studio litterarum avertat¹¹. dat. iii kal. mart. constantinopoli theodosio a. xi et valentiniano cons. (425 febr. 27)

Așadar, auditoriul nostru să aibă în componență mai întâi pe cei pe care îi recomandă știința elocvenței romane, oratori în număr de trei, gramaticieni zece; și pe aceia care știu să iasă în evidență prin elocvența greacă, în număr de cinci să fie sofiștii și, de asemenea, de zece gramaticienii. Și fiindcă noi dorim ca tineretul doritor de glorie să fie instruit nu numai prin aceste arte, asociem profesorilor faimoși prin știința și învățătura mai profundă și pe autorii (laici). Așadar, vrem să fie adăugat

9. Publicat în *Codex Justinianus*, 11. 19. 1. 2 ca articol distinct.

10. Publicat în *Codex Justinianus*, 11. 19. 1. 3 ca articol de sine.

11. Publicat în *Codex Justinianus*, 11. 19. 1. 4 ca articol distinct.

celorlalți unul care descoperă tainele filosofiei, și doi care să facă cunoscute formulele de drept și ale legilor, așa încât noblețea ta să facă să se atribuie locurile destinate în mod special fiecăruia, ca elevii sau profesorii să nu poată face gălăgie și nici ca amestecul limbilor sau vocilor să nu deturneze urechile sau mințile unor elevi de la studiul literaturii.

6.20 *De professoribus, qui in urbe constantinopolitana docentes ex lege meruerint comitivam*

6.21.1 *Imp. theodosius a. et valentinianus caes. theofilo praefecto urbi. grammaticos graecos helladium et syrianum, latinum theofilum, sofistas martinum et maximum et iuris peritum leontium placuit honorari codicillis comitivae ordinis primi iam nunc a nostra maiestate perceptis, ita ut eorum qui sunt ex vicariis dignitate potiantur. qua in re quicumque alii ad id doctrinae genus, quod unusquisque profitetur, ordinati prodentur, si laudabilem in se probis moribus vitam esse monstraverint, si docendi peritiam facundiamque dicendi, interpretandi subtilitatem, copiam disserendi se habere patefecerint et coetu amplissimo iudicante digni fuerint aestimati, qui in memorato auditorio professorum fungantur officio, hi quoque, cum ad viginti annos observatione iugi ac sedulo docendi labore pervenerint, isdem, quibus paedicti viri, dignitatibus perfuantur. dat. id. mart. constantinopoli theodosio aug. xi et valentiniano caesare cons. (425 mart. 15)¹²*

S-a socotit de cuviință ca dascălii de literatură greacă Heladius și Syrianus, Theofilus, de literatură latină, Martinus și Maximus sofiștii și Leontius cel priceput în drept să fie cinstiți ca și comiți din ordinul întâi prin acte de numire în funcție pe care ei deja le-au primit de la Majestatea Noastră, astfel încât să dețină demnitatea acelora care sunt ex-vicari¹³. În ce privește această chestiune, oricare alții vor fi arătați înclinați spre acest gen de învățătură, care este profesată de fiecare în

12. Reluat în *Codex Justinianus*, 12. 15. 1, într-o formă generalizată: „*Grammaticos tam graecos quam latinos, sophistas et iuris peritos in hac regia urbe professionem suam exercentes et inter statutos connumeratos, si laudabilem in se probis moribus vitam esse monstraverint...*”.

13. Vicarii erau în epoca lui Theodosie locțiitori ai prefectului pretoriului, cf. G. Guțu, *Dicționar Latin-Român*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 1299.

parte, dacă vor fi dovedit prin bune moravuri că viața în sine le este lăudabilă, dacă vor fi demonstrat că au abilitatea de a învăța și elocvența de a vorbi, subtilitatea de a interpreta, fluenta expunerii și dacă au fost socotiți vrednici de plenul celui mai înalt for care judecă (Senatului), care își îndeplinesc datoria de profesor într-o sală de curs vestită, chiar și aceștia, după ce vor fi ajuns la douăzeci de ani de neîntreruptă considerație și sânguință în osteneala de a preda, se vor bucura pe deplin de aceleași demnități ca și bărbații mai înainte amintiți.

2. Semnificația legislației imperiale cu privire la învățământ

Într-un imperiu în care, prin aparatul administrativ supradimensionat, statul controla sau administra foarte strict activitățile sociale, economice și religioase, inclusiv domenii precum dreptul și medicina¹⁴, învățământul nu putea să scape vigilenței împăraților, de vreme ce școlile pregăteau și furnizau funcționari pentru aparatul administrativ.

Astfel, împăratul Constantin cel Mare (324-337) a emis două legi, prima la 1 august 321, având două articole (13.3.1 și 13.3.1.2), iar cea de-a doua la 27 septembrie 333 (13.3.3), Iulian Apostatul (361-363) una, la 17 iunie 362 (13.3.5), Valentinian I (364-375) și Valens (364-378) au promulgat împreună o lege la 19 ianuarie 369 (13.3.7) și alte două avându-l asociat și pe Gratian (375-383), la 12 martie 370 (14.9.1) și la 8 mai 372 (14.9.2); împreună cu Gratian și cu Valentinian al II-lea (375-392) Valens a mai emis o lege la 23 mai 376 (13.3.11) iar Theodosie al II-lea (408-450) a promulgat alte cinci legi, împreună cu Honoriu (395-423) două, la 30 noiembrie 414 (13.3.16; 13.3.17), și trei împreună cu Valentinian al III-lea (425-455), la 27 februarie 425, o lege cu două articole (14.9.3pr. și 14.9.3.1), apoi la 15 martie 425 (6.21.1) și ultima la 19 august 427 (13.3.18).

Edictele de mai sus sunt, așadar, expresia preocupării constante a împăraților romani din perioada secolelor IV-V, deopotrivă a celor din Răsărit și a celor din Apus, începând de la Sfântul Constantin cel Mare și până la Teodosie al II-lea, pentru situația învățământului și a principalilor actori ai actului educațional, profesorii și studenții, pe care au re-

14. C. D. Williams, *art. cit.*, p. XVII, XXI.

glementat-o extrem de atent, vizând drepturile și îndatoririle profesorilor, statutul acestora, obligațiile studenților, locurile de desfășurare a procesului educațional, caracterul public și cel privat al învățământului, modul de supraveghere a profesorilor și a studenților și, nu în ultimul rând, evaluarea rezultatelor acestui proces și a utilității sale publice.

Se poate remarca, dintru început, punerea pe același plan a profesorilor și a medicilor, legile ce vizează cele două categorii fiind codificate, de altfel, în capitolul comun „*De medicis et professoribus*”. Ambele categorii beneficiau de scutiri de orice fel de obligații publice, pe de o parte, și, pe de alta, de salarii plătite din bugetul municipal.

Aceste privilegii, întărite în repetate rânduri de împărați și extinse și asupra soțiilor și copiilor profesorilor, au reprezentat pentru mulți o tentație destul de mare, încât să fugă din patria lor pentru a scăpa de taxele și obligațiile municipale, foarte mari de altfel, să vină în orașele mari și să își asume, fără să aibă dreptul, această profesie. Această tendință va fi fost încurajată și de interpretarea abuzivă a constituției emise la 11 ianuarie 364 de împărații Valentinian al II-lea și Valens, prin care era abrogat edictul lui Iulian Apostatul ce interzicea profesorilor creștini să mai profeseze în școlile de stat.

Prevederea potrivit căreia „cineva... deopotrivă demn prin felul de viață și prin elocvență pentru a învăța tinerii” primea dreptul de a preda, fie într-o nouă sală de curs, fie într-una abandonată, pe care o putea revendica, a deschis calea oricui ar fi îndeplinit criteriile de moralitate și de pricepere în arta oratoriei să înființeze o școală și să funcționeze ca profesor. Ușurința cu care, în baza acestei constituții, puteau fi înființate școli, coroborată cu dorința multora de a dobândi statutul de profesor pentru beneficiile aduse de acesta, a avut în timp, se pare, un efect negativ, conducând la o inflație de așa-zis profesori. Prin urmare, pentru a limita această tendință care încuraja deodată impostura și haosul în sistemul de învățământ, împărații Valentinian și Valens au emis constituția din 19 ianuarie 369 prin care porunceau ca acela „care este aflat că poartă pe nedrept și fără rușine haina filosofiei să fie retrimis în patria sa”. Legea făcea excepție pentru cei care, deși își începuseră activitatea fără să aibă aprobarea senatului municipal confirmată de decretul decurionilor, au reușit să dobândească aprecierea celor mai buni cetățeni.

Aceleași prevederi le regăsim și în constituția promulgată după jumătate de secol, la 27 februarie 425, de împărații Theodosie al II-lea și Valentinian al III-lea, din care reiese că asumarea fără drept, doar pentru beneficii, a statutului de profesor a continuat să se întâmple, devenind un adevărat fenomen, numit în textul legii „obișnuita manifestare”. Și această constituție era îndreptată împotriva celor care, „luându-și numele de profesor”, deci fără să fi fost recunoscuți în mod oficial de senat, „au obiceiul să se înconjoare în școlile publice și în săli mai mici de elevi adunați din orice loc”, predând în școlile publice din Roma și Constantinopol, pedeapsa acestora fiind nu doar „stigmatul rușinii”, ci chiar expulzarea din cetate, dacă nu respectau noua prevedere. În schimb, legea le permitea celor aflați în situația de a-și fi luat singuri numele de profesor să predea „în privat”, ceea ce, desigur, îi excludea de la privilegiile acordate profesorilor din școlile publice. Totodată, profesorilor din sistemul public de învățământ le era interzis să țină și cursuri particulare, tocmai pentru că aveau un venit asigurat de la bugetul municipal, încălcarea acestei dispoziții atrăgând după sine pierderea tuturor privilegiilor de către cei vinovați.

Desigur, referirile la cei care își arogau titlul de profesor, fără a fi fost numiți oficial în această funcție, vizau învățământul public secundar sau de nivel mediu, pentru că este greu de crezut că cineva ar fi putut să încerce să predea în Universitățile mari din Imperiu fără să fi fost investit de Senat și fără să fi fost recomandat de renume și de prestigiul academic.

Prevederile cu privire la beneficiile acordate profesorilor erau atât de precis formulate, încât în constituții erau stipulate atât scutirile de la îndeplinirea anumitor sarcini, cât și cuantumul plăților de la bugetul municipal pentru fiecare categorie de profesori.

Astfel, asemeni medicilor, profesorii, fie că erau de școală elementară, secundară sau superioară, împreună cu soțiile, cu fiii și cu toate bunurile lor, erau scutiți „de orice sarcină și de toate obligațiile publice”, de serviciul militar, de obligația de a primi și găzdui în locuințele lor soldați sau magistrați, erau exceptați, de asemenea „de impozitul municipal sau de cel al decurionilor”, precum și de orice taxă senatorială ori funciară. Nu în ultimul rând, cei care aveau să îndeplinească misiunea de dascăl timp de 20 de ani cu „neîntreruptă considerație și sârguință

în osteneala de a preda”, erau răsplătiți cu rangul de comiți de ordinul întâi și cu onoarea ce se acorda foștilor vicari ai prefectului pretoriului. Această ultimă favoare pare să fi fost accesibilă totuși mai ales profesorilor care activau în învățământul superior din Constantinopol.

Cât privește drepturile salariale, acestea erau ierahizate în funcție de nivelul la care activau în învățământ, elementar, secundar sau superior, pe de o parte, și, pe de alta, în funcție de disciplinele pe care le predau. Astfel, din textul de lege adresat prefectului Galiei reiese că salariul profesorilor de retorică era de 24 *annonas*¹⁵, iar cel al gramaticienilor de 12 *annonas*, în orașele de o mai mică importanță, în timp ce profesorii din Augusta Treverorum, cetatea de reședință a prefectului pretoriului, și din cetățile ce aveau același statut primeau salarii mai mari, retorul – 30 *annonas*, gramaticianul de limbă latină – 20 *annonas*, iar cel de limbă greacă doar 12 *annonas*.

Având în vedere modul în care se face deosebire între profesorii din Augusta Treverorum și cei din cetățile mai mici din prefectura Galiei în privința plăților ce li se ofereau, se pare că sumele de bani prevăzute pentru profesorii din cetatea de reședință a prefectului pretoriului vor fi fost cele cuvenite profesorilor ce predau la Universitate, pentru că este firesc să presupunem că într-o astfel de cetate se va fi aflat o de instituție de învățământ superior, în timp ce celelalte vor fi fost acordate profesorilor din învățământul secundar.

Deși era adresată prefectului Galiei, cel mai probabil această lege nu viza situația particulară a profesorilor din Galia, ci avea un caracter general, având în vedere că era semnată și de împăratul părții răsăritene a Imperiului sau, mai curând, prin această lege s-a urmărit acordarea profesorilor din această prefectură a acelorași drepturi pe care le aveau cei din restul imperiului.

15. *Annona* – reprezenta inițial produsul anual sau venitul anual al produselor naturale. După ce fermierii au fost obligați să plătească cea mai mare parte a taxelor în natură și după ce astfel de produse au fost distribuite apoi ca salarii și plăți, *annonas* a ajuns să însemne plata taxei pentru produsele agricole, salariu, alocație de subzistență, plată, pâine, prețul de piață al grâului, livrarea de cereale în depozitele Statului, cf. Clyde Pharr, *Glossary* în „The Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitution”, p. 573; Așadar, o *annonas* reprezenta prețul de piață pentru unitatea de vânzare a grâului.

Dacă din constituțiile codificate în capitolul „*De medicis et professoribus*” aflăm care erau privilegiile și beneficiile acordate profesorilor, capitolul „*De studiis liberalibus urbis romae et constantinopolitanae*” oferă câteva informații despre statutul studenților și despre condițiile în care aceștia puteau urma cursurile universitare din Roma și Constantinopol.

Din cea dintâi constituție codificată în acest capitol reiese, o dată în plus, dorința împăraților romani de a controla foarte strict învățământul, nu doar la nivelul profesorilor, prin numirea acestora în funcție de către senat, ci și la cel al studenților. Aceștia din urmă erau obligați să-și anunțe sosirea în oraș, la studii, funcționarilor de la *officium censualium*, cărora trebuia să le prezinte scrisorile de recomandare pentru studiu, spre a fi luați în evidență, să-și declare țara de origine, datele personale și disciplinele pentru studiul cărora optau. Din momentul în care îi luau în evidență, funcționarii de la *officium censualium* erau însărcinați cu supravegherea vieții morale a studenților, cărora le erau interzise comportamentele și tovărășiile rușinoase, nedemne de statutul și importanța studiilor liberale, pedeapsa pentru studenții care nu ar fi respectat demnitatea studiilor mergând până la trimiterea forțată în provincia de origine. Mai mult, funcționarii de la *officium censualium* erau îndatorați să trimită împăratului o informare lunară cu privire la identitatea și locul de origine ale studenților veniți la studiu și care trebuia să se reîntoarcă acasă din cauza vârstei, astfel încât, în baza acestor informații, împăratul să decidă dacă, unde și în ce mod puteau aceia sluji interesele Imperiului.

Mai trebuie remarcat că era impusă o limită de vârstă până la care studenții puteau urma cursurile superioare, aceasta fiind de 20 de ani.

Dincolo de aceste constituții, ale căror prevederi au configurat cadrul general de desfășurare a învățământului din Imperiul Roman, există două cu un caracter special, care au avut un impact puternic asupra acestui fenomen, una pentru o perioadă scurtă, cealaltă pe termen lung.

2.1. Edictul împăratului Iulian Apostatul

În cadrul politicii generale de restaurare a religiei păgâne promovată de împăratul Iulian Apostatul, edictul privind învățământul, pro-

mulgat la 17 iunie 362, s-a vrut a fi, și până la un punct a reușit să fie, o armă teribilă împotriva creștinilor și un instrument eficient de promovare a culturii păgâne și, prin mijlocirea acesteia, a politeismului. După cum remarca pr. I. G. Coman, „legea lui Iulian era pe linia firească a planului său de regenerare a elenismului“, de vreme ce „zeii erau un element organic al umanismului greco-latin“, iar „autorii operelor care se comentau în școli, precum și toate creațiunile spirituale ale păgânismului credeau și erau ieșite din credința în zei“¹⁶.

Caracterul anticreștin al acestui edict nu răzbate de la prima citire, dar devine evident dacă legea este citită și interpretată în contextul general al atitudinii anticreștine a împăratului și este coroborată cu alte texte referitoare la învățământ ale acestuia, fiind camuflat în formula „conduita morală“, din fraza „conducătorii școlilor și profesorii trebuie să se distingă mai întâi prin conduita morală, apoi prin elocvență“.

Prin această formulă împăratul Iulian Apostatul legifera convingerea personală potrivit căreia profesorii trebuia să fie consecvenți cu ei înșiși și să arate concordanță între convingerile lor intime și cele ale autorilor antici păgâni ale căror opere le foloseau în procesul de predare, dovezi lămuritoare în acest sens oferind el însuși într-una din scrisorile sale, în care afirma:

„O bună educație nu se distinge, pentru mine, prin armonia somptuoasă a cuvintelor și a vorbirii, ci prin dispoziția sănătoasă a unei minți cu judecată și prin corectitudinea părerilor despre bine și rău, despre frumos și urât. Prin urmare, cine gândește un lucru și propune de pe catedră un altul elevilor săi, acela îmi pare a fi tot atât de departe de adevărata educație, pe cât este departe de onestitate. Că în lucruri fără importanță poate să fie nepotrivire între gândire și limbă, faptul este, desigur, un rău, dar un rău care poate fi tolerat până la un anumit punct. În problemele foarte grave, a profesa însă contrariul decât ce crezi, nu înseamnă, oare, a proceda ca un vânzător, a trăi în felul acestor oameni fără cinste și fără scrupul, oameni care recomandă foarte mult ceea ce ei apreciază foarte puțin, momind și înșelând prin laude pe cei cărora ei vor să le dea marfa lor cea rea?

16. Ioan G. Coman, *Sf. Grigorie de Nazianz despre Împăratul Iulian, încercare asupra discursurilor IV și V*, vol. I, Ed. Institutului Român de Bizantinologie, București, 1938, p. 95.

Se impune deci tuturor celor care pretind să predea în învățământ orice fel de materie, să fie de o conduită leală și să nu poarte în sufletul lor păreri care nu se pot împăca cu exercițiul public al profesiei lor; cred că așa ar trebui să fie mai ales cei care predau tineretului lecții de literatură, făcându-se interpreți ai scrierilor celor mai vechi, retorii, gramaticienii și încă, și cu atât mai mult, sofistii. Aceștia din urmă pretind ca, între alte lucruri, să fie profesori nu numai de elocvență, ci și de morală, și afirmă că au ca specialitate filosofia politică.

Să lăsăm momentan la o parte dacă lucrul acesta este adevărat sau nu. Desigur, eu îi laud că aspiră la o așa de frumoasă profesie, dar i-aș lăuda și mai mult dacă n-ar minți și nu ne-ar da dovada că ei învață pe școlarii lor altceva decât gândesc. Ei bine, Homer, Hesiod, Demosthene, Herodot, Thucydide, Isocrat și Lysias, nu recunoșteau ei pe zei drept călăuze ale oricărei educații? Nu se credeau ei consacrați, unii lui Hermes, alții Muzelor? Găsesc că e absurd ca acela care comentează operele lor să disprețuiască zeii pe care acești autori i-au cinstit. Totuși, oricât de absurdă mi se pare această inconsecvență, eu nu cer de la educatorii tineretului ca ei să-și schimbe metoda de învățământ, ci le las alegerea: ca, sau să înceteze de a preda ceea ce ei nu iau în serios, sau dacă vor să continue, să-și arate mai întâti învățătura lor prin fapte și să-și convingă elevii că nici Homer, nici Hesiod și niciunul dintre aceia pe care ei îi explică ... n-au fost așa de stupizi cât au dat ei (profesorii) a înțelege ... după ce i-au acuzat de impietate, de nebunie și de eroare în privința zeilor. Cum ei trăiesc din scrierile acestor autori de pe urma cărora iau lefuri, ei vor mărturisi că ei umblă după câștiguri foarte rușinoase și că, pentru câteva drahme, sunt în stare de orice.

Până acum multe motive împiedicau frecventarea templelor, și teama răspândită pretutindeni scuza ascunderea părerilor celor mai adevărate despre zei. Dar acum, când zeii ne-au dat libertatea, îmi pare absurd să înveți pe oameni lucruri pe care nu le crezi bune. Dacă (profesorii reștini) socotesc înțelepți pe aceia ai căror exegeți sunt și ai căror, oarecum, profeți se prezintă, să înceapă a imita pietatea lor față de zei. Dacă însă cred că au greșit față de ființele cele maienerate, să meargă în Bisericele Galileenilor, pentru a interpreta pe Matei și Luca [...].

Aceasta-i legea comună pentru învățători și profesori. Dar nu opresc pe tineri să se ducă la școală, dacă vor s-o frecventeze. Într-ade-

văr, n-ar fi nici firesc și nici cuminte de a închide drumul la copii, care nu știu încă pe unde s-o ia, de teamă de a nu fi aduși fără voia lor la tradițiile strămoșești; deși am avea dreptul să-i vindecăm – ca pe nebuni – fără voia lor, iertându-le, bineînțeles, tuturor boala lor. Căci socot că se cuvine să-i lămurim prin învățătură, nu să-i pedepsim, pe cei ce-s lipsiți de minte¹⁷.

Edictul a avut un impact imediat asupra creștinilor. Pe de o parte, foarte mulți profesori creștini au ales mai curând să renunțe la profesia lor și la toate beneficiile pe care le garanta aceasta, decât să se lepede de Hristos. Pe de altă parte, copiii creștinilor, deși le era îngăduit accesul la educație, au refuzat, în mare număr, să mai frecventeze școlile publice, transformate în instituții de propagandă păgână, căci în timp, dacă le-ar fi urmat, ar fi putut să devină dușmanii propriilor părinți și ai Bisericii, scop urmărit, de altfel, de Iulian.

Acest efect indirect al legii a fost consemnat, între alții, de episcopul Teodoret al Cirului, care scria că Iulian „mai întâi a oprit ca copiii Galileenilor, fiindcă așa numea el pe cei care urmau pe Mântuitorul nostru, să se împărtășească din operele poetice, retorice și filosofice¹⁸. Desigur, textul nu se referă la interzicerea accesului tinerilor creștini la învățământul din școlile publice, de vreme ce Iulian în scrisoarea-circulară permitea explicit acest lucru, ci are în vedere efectul indirect al legii, prin consecințele frecventării acestor școli.

Totodată, prin alegerea în fața căreia i-a pus, în mod direct, pe profesorii creștini și, indirect, pe tinerii creștini, Iulian a urmărit să-i împiedice pe aceștia să mai combată păgânismul cu propriile sale arme, căci afirma că „noi suntem bătuți cu propriile noastre pene, deoarece, înarmându-se din scrierile noastre, aceștia (creștinii) duc război contra noastră¹⁹.

Acest edict al lui Iulian Apostatul a fost abrogat la 11 ianuarie 364 de împărații Valentinian și Valens²⁰.

17. L'Empereur Julien, *Oeuvres Complètes – Lettres et Fragments*, ep. 42, tome I, 2 partie, texte revue et traduit par J. Bidez, Paris, 1924, p. 73-75; trad. în română la I. G. Coman, *Sf. Grigorie de Nazianz...*, p. 92-94.

18. Teodoret, episcopul Cirului, *op. cit.*, p. 138.

19. *Ibidem*.

20. A se vedea *Codex Theodosianus*, XIII. 3. 6

2.2. Atitudinea Sfântului Grigorie de Nazianz față de edictul împăratului Iulian Apostatul

Edictul împăratului Iulian Apostatul a stârnit reacții contradictorii în rândurile creștinilor și ale păgânilor. După cum nici n-a fost apreciat de toți marii oameni de cultură păgâni, Marcellinus Ammianus opinând, spre exemplu, că „interdicția lui Iulian făcută profesorilor de retorică și gramatică de a-i instrui pe creștini a fost o faptă crudă și care merită să fie îngropată în veșnică uitare”²¹, nici n-a fost condamnat de toți creștinii. Au fost și unii creștini, mai ales din rândul celor care nu beneficiaseră de o înaltă educație clasică, care vedeau în studierea autorilor clasici păgâni un real pericol pentru păstrarea nealterată a dreptei credințe creștine și deci pentru mântuire, motiv pentru care s-au bucurat „cu naivitate”²² de promulgarea acestui edict.

Dintre cei care au înțeles miza reală a edictului și care s-au ridicat împotriva lui cu vehemență, cel dintâi a fost Sfântul Grigorie de Nazianz.

Spirit luminat, cu o deschidere culturală ce îmbrățișa, alături de învățătura de credința creștină, și cultura clasică păgână, pe care o studiasse în marile centre culturale ale vremii sale, Cezareea Capadociei, Cezareea Palestinei, Alexandria, Athena, Sfântul Grigorie de Nazianz a criticat acest edict și l-a combătut cu argumente clare, imbatabile, aduse atât din domeniul teologiei, cât și din cel al culturii clasice, al filosofiei, al logicii, al retoricii, al poeziei, și chiar din aria religiei păgâne.

Întrucât Iulian a interzis creștinilor accesul la cultura clasică greacă, denumită generic „elenism”, și la principalul vehicol de transmitere a acestei culturi, acesta fiind cuvântul, limbajul, și la elocvență, ca instrument de punere în valoare a cuvântului, Sfântul Grigorie a abordat aceste teme în apărarea dreptului creștinilor de a studia și a folosi cultura clasică în beneficiul credinței creștine în *Discursul IV* și *Discursul V*²³.

21. A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, traducere și note de Ionuț-Alexandru Tudorie, Vasile-Adrian Carabă, Sebastian-Laurențiu Nazăru, studiu introductiv de Ionuț-Alexandru Tudorie, Ed. Polirom, Iași, 2010, p. 116.

22. *Ibidem*.

23. Grégoire de Nazianze, *Discours 4-5, contre Julien*, introduction, texte critique, traduction et note par Jean Bernardi, Les Éditions du Cerf, Paris, 1983

Ambele opere au fost scrise totuși după moartea împăratului Iulian Apostatul²⁴, în iarna anilor 363-364, imediat după moartea împăratului Jovian, succesorul lui Iulian Apostatul, și venirea la putere a împăratului Valens²⁵.

Sfântul Grigorie de Nazianz și-a început cuvântul împotriva împăratului Iulian printr-o pledoarie în favoarea elocvenței, prin care și-a motivat implicarea personală în apărarea dreptului creștinilor la a studia cultura clasică elenă: „Doresc ca oricine iubește literele și le cultivă – și nu tăgăduiesc că sunt unul dintre aceștia – să împărtășească indignarea mea. Am abandonat, pentru cine dorește să le aibă, toate celelalte: bogăția, noblețea, gloria, puterea, tot ceea ce înseamnă ră-tăcire pământească și plăceri goale ca umbra. M-am consacrat numai cuvântului (elocvenței) și nu mă plâng de ostenele pe care le-am îndurat pe mare și pe pământ pentru a-l dobândi. [...] Prin urmare, dacă fiecare este afectat de răul care i se întâmplă, după cum spune Pindar, eu nu pot să tac în această chestiune, și este întru totul drept – nu știu chiar dacă este ceva mai drept – ca prin cuvântul meu să aduc cuvântului (elocvenței)²⁶ recunoștința care i se cuvine pentru cuvinte”²⁷.

Scriind în acești termeni despre elocvență, în mod particular, și despre elenism, în general, pentru a nu fi greșit înțeles nici de creștini, nici de păgâni, Sfântul Grigorie a avut grijă să punteze faptul că, atât pentru el personal, dar și pentru creștini, credința creștină deținea în-

24. Pr. Ioan G. Coman, *Geniul Sfântului Grigorie de Nazianz*, Editura Institutului Român de Bizantinologie, București, 1937, p.23

25. Jean Bernardi, *La date et la signification du contre Julien*, în Grégoire de Nazianze, *Discours 4-5, contre Julien*, p. 35.

26. În traducerea franceză λόγος, din original, este redat prin „à la Parole” (p. 249) – Cuvântului, cu sensul de Logosului, în timp ce în traducerea pr. I. G. Coman, este redat prin „elocvenței” (p. 25); sensul real este totuși cel ales de pr. I. G. Coman, care arăta, în lucrarea *Geniul Sfântului Grigorie de Nazianz*, nota 1, p. 14, că dintre toate sensurile cuvântului λόγος, atunci când face referire la anii de studii din Grecia și la cultura clasică elenă Sfântul Grigorie se referă la studiile de elocvență; pe de altă parte, atunci când s-a referit la Logosul Întrupat, Sfântul Grigorie a scris numele cu majusculă, Λόγος; de altfel, și Jean Bernardi, în capitolul introductiv *La date et la signification du contre Julien* (p. 13-14; 21), utilizează termenul λόγος cu sensul „elocvența”.

27. Grégoire de Nazianze, *Discours 4*, 100, p. 249.

tâietatea în fața culturii clasice elene. Astfel, într-un loc el spunea despre elocvență că „este bunul pe care l-am îmbrățișat și-l îmbrățișez mai întâi după cel care este primul dintre toate, vreau să spun după lucrurile dumnezeiești și nădejdea a ceea ce scapă vederii noastre de aici”²⁸, pentru ca în altă parte să se raporteze la elocvență ca la „un bun care nu este primordial pentru noi, care mergem până la cel mai adânc dispreț față de acest cuvânt”²⁹, arătând prin aceasta că forța creștinismului de a combate păgânismul prin cuvânt nu stătea în frumusețea și eleganța stilului, ci în cunoașterea și afirmarea adevărului și în rațiune.

Totodată, el afirma că elocvența și toate celelalte arte și științe și ocupații sunt daruri pe care Dumnezeu le-a descoperit și le-a pus la dispoziția tuturor oamenilor spre înnobilarea vieții în comuniune și filantropie. Pentru a-și susține această învățătură, Sfântul Grigorie a recurs la analogia cu armonia produsă de coardele unui instrument muzical, arătând că „după cum în armonia artei muzicale fiecare coardă produce un sunet diferit, grav sau înalt, dar toate sunt produse prin mâinile unui singur artist, dirijorul acordurilor, concurând în a produce frumusețea unei armonii unice, tot astfel, și în cazul nostru, artizanul și creatorul care este Logosul³⁰ a ales câte un inventator pentru fiecare ocupație și artă, dar le-a pus la dispoziția tuturor, țesând între noi legătura comuniunii și a filantropiei și conferindu-ne un plus de blândețe”³¹.

Răspunzând apoi pretenției absurde a lui Iulian, care clama că „numai nouă (păgânilor) ne aparțin elocvența și elenismul, pentru că noi cinstim zeii”, folosindu-se de metoda întrebărilor retorice urmate de răspunsul adecvat, pentru a demonstra falsitatea silogismului împăratului, Sfântul Grigorie scria: „Cărui elenism aparțin științele? Și ce se numește prin elenism, ce trebuie înțeles prin elenism? Pretinzi despre cuvântul «elenism» că desemnează o religie sau, ceea ce pare o evidență, desemnează o națiune și pe cei care, cei dintâi, au inventat limba acelei națiuni cu resursele ei? Dacă este vorba de o religie, arată-ne

28. *Ibidem*.

29. *Ibidem*, 5, p. 93.

30. În acest caz în textul original este scris Λόγος, cu majusculă, desemnând în mod clar pe Dumnezeu-Cuvântul (p. 258).

31. Grégoire de Nazianze, *Discours 4*, 106, p. 259.

în ce loc și de la care preoți a primit elenismul regulile sale; ...Dacă nu afirmi aceasta, dar reclami limba (greacă) ca pe un bun care vă aparține și de la care, din această cauză, ne îndepărtezi ca de la o moștenire părintească la care noi n-avem nicio parte, eu nu văd totuși ce vrei să spui, nici cum poți s-o atribui demonilor. Pentru că dacă se întâmplă că aceleași persoane folosesc limba greacă și practică religia greacă nu înseamnă că elocvența depinde pentru aceasta de religie și că noi trebuie în mod natural să fim opriți de a o folosi³².

Sfântul Părinte nu s-a oprit la a demonstra falsitatea silogismului invocat de împăratul Iulian Apostatul în argumentarea hotărârii sale, ci a arătat și că împăratul, tratându-i cu superioritate pe creștini și socotindu-i a fi niște ignoranți care nu sunt capabili să pătrundă „înțelepciunea” sa³³, a falsificat sensul termenului „elenism”, unul din elementele cu care a construit silogismul, pe care l-a asimilat religiei păgâne, nu culturii, așa cum făceau creștinii. Abordând chestiunea înțelesului termenului „elenism”, Sfântul Grigorie de Nazianz arăta că Iulian „a schimbat într-un mod necinstit sensul acestui cuvânt pentru a-l aplica credințelor religioase, ca și cum a vorbi greaca era o chestiune ce ținea de credință, nu de limbă”, și continua spunând că „acesta este motivul care i-a permis să ne interzică cuvântul, pretinzând că noi râvnim la bunul altora: acționând ca și cum ne-ar fi interzis, de asemenea, folosirea tuturor artelor care au fost inventate în Grecia, a crezut că elenismul este sub jurisdicția sa în virtutea identității de nume³⁴.”

De asemenea, Sfântul Grigorie de Nazianz a dovedit că nici elenismul, în înțelesul său general, și nici artele și științele ce intră sub umbrela sa nu pot fi reclamate de cineva ca fiind bunul său propriu, sau doar al unui popor ori a unei anumite categorii de oameni. Recurgând la aceeași metodă a întrebărilor retorice pe care nu le lasă fără răspuns, Sfântul Grigorie scria: „Elenismul este bunul tău? Spune-mi, cum s-ar putea aceasta? Nu aparține alfabetul fenicienilor, sau potrivit unora, egiptenilor, sau mai curând evreilor, care sunt mai înțelepți decât aceia? [...] Aticismul este bunul tău? [...] Poezia este bunul tău? Deci

32. *Ibidem*, 103-104, p. 253-257.

33. *Ibidem*, 4, p. 93.

34. *Ibidem*, 5, p.93

ce? Nu îi aparține mai degrabă acelei femei în vârstă care, lovită, zic ei, în umăr de un trecător care a trecut mergând cu vioiciune, în mânia ei l-a insultat pe acesta din urmă rostind un vers? Cum aceasta a spus mai multe tânărilor, el a analizat cu multă atenție ritmul, și iată ce a dat naștere acestei minunate poezii pe care o revendici tu³⁵.

Nici batjocura lui Iulian la adresa creștinilor, căroră le spunea: „Vouă vă aparțin prostia și bătăria: toată înțelepciunea voastră se cuprinde în a zice: Crede!“, nu a rămas fără răspuns din partea Sfântului Grigorie de Nazianz. Acesta a arătat, făcând comparație cu practicile pitagoreicilor, că și pentru aceștia „prima și cea mai importantă dintre învățături“ și cuvântul de ordine ultim era formula „Maestrul a spus!“³⁶.

Având în vedere că Jean Bernardi opinează că Sfântul Grigorie de Nazianz a scris aceste două discursuri la îndemnul și în prezența Sfântului Vasile cel Mare³⁷, este foarte posibil ca în acest context să-și fi elaborat și arhiepiscopul Cezareii Capadociei cunoscuta omilie *Către tineri, despre cum pot întrebuința cu folos literatura scriitorilor eleni*³⁸.

3. Edictul privitor la Universitatea din Constantinopol

Un alt edict care a avut consecințe, pozitive de această dată, o lungă perioadă de timp asupra evoluției învățământului, în mod special, dar și a culturii bizantine, în general, este cel emis de împăratul Teodosie al II-lea la 27 februarie 425, prin care era reorganizat învățământul universitar din Constantinopol³⁹.

Prin acest edict Teodosie al II-lea rânduia ca învățământul superior din Constantinopol să aibă un caracter bilingv, cu o secție de limbă latină și una de limbă greacă. Corpul profesoral era alcătuit din 31 de

35. *Ibidem*, 107-108, p. 259-261.

36. *Ibidem*, 102, p. 251.

37. Jean Bernardi, *op. cit.*, p. 36-37.

38. Sfântul Vasile cel Mare, *Omilii și cuvântări*, traducere și introducere de pr. Dumitru Fecioru, text revăzut și notă asupra ediției de Constantin Georgescu, note de pr. Dumitru Fecioru, Constantin Georgescu și Alexandru Mihăilă, col. „Părinți și Scriitori Bisericești“, Ed. Basilica a Patriarhiei Române, București, 2009, p. 321-340.

39. *Codex Theodosianus*, 14. 9. 3. 1.

membri – 8 retori, 3 latini și 5 greci, 20 de gramaticieni, câte zece pentru fiecare secție, 1 filosof și 2 profesori de drept. Potrivit edictului, fiecare profesor trebuia să beneficieze de propria sală de curs, astfel încât procesul educațional să se desfășoare fără a fi deranjat de gălăgie ori de amestecul vocilor sau al limbilor.

Deși unii cercetători sunt de părere că Teodosie al II-lea a întemeiat Universitatea din Constantinopol⁴⁰, opinia care prevalează, fiind susținută de cei mai mulți⁴¹, este aceea că prin acest edict împăratul nu a făcut altceva decât să reorganizeze învățământul superior din capitala imperiului.

În favoarea ipotezei existenței unei instituții de învățământ superior în Constantinopol înainte de data promulgării acestui edict ar putea fi invocat mai întâi edictul⁴² emis de împărații Valentinian, Valens și Grațian și codificat în capitolul „*De studiis liberalibus urbis romae et constantinopolitanae*”⁴³. Acest edict, care stabilea modalitatea înmatriculării studenților, evaluarea anuală a rezultatelor acestora și a utilității lor în slujba Imperiului, precum și încheierea studiilor și întoarcerea studenților în patria lor, a fost emis la 12 martie 370, deci cu mai bine de jumătate de secol înaintea celui al lui Teodosie al II-lea.

Împotriva acestui argument s-ar putea obiecta, însă, că edictul a fost adresat doar prefectului Romei, Olybrius, textul său făcând refe-

40. John Bagnell Bury, *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius to the Death of Justinianus*, vol. I, Dover Publications, New York, 1958, p. 231; Basile Tatakis, *Filosofia bizantină*, traducere de Eduard Florin Tudor, studiu introductiv și postfață de Vasile Adrian Carabă, prefață Émile Bréhier, Ed. Nemira, București, 2010, p. 61; Vasile Muntean, *Bizantinologie*, vol. I, Ed. Învierea, Arhiepiscopia Timișoarei, 1999, p. 85; Pr. Emanoil Băbuș, *Bizanțul, istorie și spiritualitate*, Ed. Sophia, București, 2003, p. 88.

41. Friedrich Fuchs, *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter*, în „Byzantisches Archiv”, 8, 1926, p. 2; L. Bréhier, *op. cit.*, p. 351; A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 137; Heinrich Schlange-Schöningen, *Kaisertum und Bildungswesen im spätantiken Konstantinopel*, Stuttgart, 1995; Warren Treadgold, *O istorie a statului și societății bizantine*, vol. I, traducere de Mihai-Eugen Avădanei, ediție îngrijită de Victor Spinei și Bogdan-Petru Maleon, prefață de Victor Spinei, Ed. Institutul European, Iași, 2004, p. 136.

42. *Codex Theodosianus*, 14. 9. 1

43. F. Fuchs, *op. cit.*, p.2

rire explicită doar la Roma, nu și la Constantinopol. Totuși, având în vedere că era semnat și de împăratul părții răsăritene a Imperiului, s-ar putea argumenta că prin acest edict s-a urmărit o uniformizare a situației învățământului superior din cele două capitale, prin aducerea celui din Roma la aceleași norme ca și ale celui din Constantinopol.

Un alt argument invocat în favoarea existenței unei instituții de învățământ superior anterior datei promulgării edictului lui Teodosie al II-lea îl constituie edictul promulgat de același împărat la 15 martie 425 sub titlul „*De professoribus, qui in urbe constantinopolitana docentes ex lege meruerint comitivam*”⁴⁴. Potrivit acestei legi, oricare profesor care va fi predat timp de douăzeci de ani neîntrerupt „într-o sală de curs vestită” se poate bucura de beneficiile acordate dascălilor de „literatură greacă Heladius și Syrianus, Theofilus, de literatură latină, Martinus și Maximus sofiștii și Leontius cel priceput în drept”, care erau ridicați la rangul de comiți din ordinul întâi și la demnitatea ex-vicarilor. Rezultă, așadar, că profesorii amintiți predau în Constantinopol „într-o sală de curs vestită”, sintagmă ce nu se potrivește decât unei săli a unei Universități, de cel puțin douăzeci de ani, adică de prin anul 405. Prin urmare, o instituție de învățământ superior va fi existat în Constantinopol pe la începutul secolului al V-lea.

Sunt însă cercetători care afirmă chiar că Universitatea din Constantinopol a fost întemeiată de însuși Constantin cel Mare, la anul 330⁴⁵, ea funcționând probabil tot lângă Capitoliu, ca și după reorganizarea realizată de Teodosie al II-lea⁴⁶.

Deși Louis Bréhier nu a prezentat niciun argument în favoarea afirmației sale, există și pot fi invocate mărturii pentru susținerea acestei opinii. O primă dovadă în acest sens ar putea fi informația oferită de Eusebiu de Cezareea care scria despre împăratul Constantin cel Mare că i-a încredințat pe cei trei fii ai săi unor „dascăli încercați în credință”, în vederea cunoașterii dumnezeieștilor învățături, iar „pentru disciplinele de rând le-a tocmnit în chip de dascăli oameni ajunși la măsura deplină a învățaturii”.

44. *Codex Theodosianus*, 6. 21. 1.

45. L. Bréhier, *op. cit.*, p. 351.

46. *Codex Theodosianus*, 15. 1. 53.

Fără a fi o dovadă din care să reiasă înființarea unei Universități, această informație arată importanța acordată de împăratul Constantin cel Mare educației, ca premiză pentru întemeierea unei instituții de învățământ superior în noua sa capitală. De altfel, întemeind o nouă capitală pentru imperiu, după modelul celei vechi, este greu de crezut că nu va fi rânduit și o instituție de învățământ superior aidoma celei din Roma.

Alte două argumente în favoarea existenței unei Universități în Constantinopol la scurt timp după moartea împăratului Constantin cel Mare ne sunt furnizate de Sfântul Grigorie de Nazianz, în *Panegiric în cinstea Sfântului Vasile cel Mare*⁴⁷ și Fericitul Ieronim, în *Cronica*⁴⁸ sa.

Elogiind alesele studii făcute de prietenul său în anii tinereții, Sfântul Grigorie preciza că acesta, după ce a primit educația elementară acasă, de la părintele său, a mers să-și desăvârșească studiile în Cezareea, pe care o numea „metropola elocinței“, pentru ca mai apoi să meargă la Bizanțion, „această capitală a Răsăritului, pentru că era faimoasă prin sofistii și filosofii săi, care erau cel mai aproape de desăvârșire“⁴⁹.

Dacă Sfântul Vasile cel Mare s-a născut pe la anul 329-330⁵⁰, iar studiile înalte se încheiau de regulă pe la vârsta de 20 de ani⁵¹, înseamnă că la jumătatea secolului al IV-lea, când a mers el la Constantinopol pentru a urma cursurile sofistilor și filosofilor faimoși de acolo, în noua capitală a imperiului exista o Universitate în care vor fi predat acei faimoși profesori.

47. Sfântul Grigorie Teologul, *Panegiric în cinstea Sfântului Vasile cel Mare*, traducere, introducere și note de Ioana Costa, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2014; Sfântul Grigorie de Nazianz, *Cuvântare funebră în onoarea lui Vasile cel Mare, episcopul Cezareii Capadociei*, P.G., 36, 493-608, în „*Apologia sau cuvântarea în care arată motivele ce l-au îndemnat să fugă de preoție și Elogiul Sfântului Vasile*“, trad. de pr. N. Donos, Huși, 1931.

48. F. Fuchs, *op. cit.*, p. 2; L. Bréhier, *op. cit.*, p. 351; A.A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 137.

49. Sfântul Grigorie Teologul, *op. cit.*, p. 24-26.

50. Emilian Popescu, *Sfântul Vasile cel Mare despre sine și familie în scrisorile sale*, în „*Studia Basiliana 3, Sfântul Vasile cel Mare, închinare la 1630 de ani*“, Actele Symposiumului Comisiei Române de Istorie Bisericească, București-Cernica, 2-3 octombrie 2008, Ed. Basilica, București, 2009, p. 12.

51. *Codex Theodosianus*, 14. 9. 1.

La rândul său, Fericitul Ieronim consemna în *Cronica* pe care a scris-o pe la anii 360-362 faptul că „Euanthius, cel mai savant gramatician, a murit la Constantinopol, iar în locul său a fost adus Charisius din Africa”⁵².

În sfârșit, prezența în Constantinopol a unora dintre cei mai de seamă profesori de retorică, precum Themistius (care și-a petrecut cea mai mare parte a vieții în capitală, începând din timpul lui Constantius și până în vremea lui Teodosie I, ajungând să se bucure de o înaltă reputație ca profesor de elocvență⁵³, Sfântul Grigorie de Nazianz numindu-l „regele elocvenței”⁵⁴) ori Libanius (care a predat în două rânduri în cetatea lui Constantin, mai întâi cândva între 344-345, pentru ca apoi să revină pentru o vreme după 349⁵⁵), și de gramatică, asemeni celor doi alexandrini care au ales să meargă în noua Romă, Ammonius și Helladius⁵⁶, pledează pentru existența acestei Universități încă din perioada constantiniană.

Concluzii

Perioada secolelor IV-V a fost una extrem de importantă pentru situația învățământului din Imperiul Roman, în mod special, ca și pentru cea a culturii, în mod general, întrucât aceasta a fost epoca în care „măslinul sălbatic” al culturii păgâne a fost transformat în „măslin de grădină” cu altoiul învățaturii evanghelice⁵⁷, dând naștere culturii creștine umaniste pe bazele căreia avea să se dezvolte viața intelectuală și culturală a Imperiului Bizantin.

52. F. Fuchs, *op. cit.*, p. 2; L. Bréhier, *op. cit.*, p. 351; A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 137.

53. John Edwin Sandys, *A history of classical scholarship, from de sixth century B.C. to the end of the middle ages*, Cambridge University Press, 1903, p. 345.

54. Saint Grégoire de Nazianz, *Lettre 24 (a Thémistius)*, dans „Lettres”, tome I, texte établi et traduit par Paul Gallay, Paris, 1964, p.32; J. E. Sandys, *op. cit.*, p. 346.

55. J. E. Sandys, *op. cit.*, p. 347.

56. *Ibidem*, p. 355.

57. *Theodori Ducae Lascaris imperatoris in laudem Niceae urbis oratio*, ed. L. Bachmann, 1847, p. 5 la H. Hunger, *Umanismul bizantin*, în vol. „Literatura Bizanțului. Studii”, antologare, traducere și prezentare de Nicolae-Șerban Tanașoca, Editura Univers, București, 1971, p. 121-143.

Premisele pentru desfășurarea acestui proces apăruseră încă din secolul al III-lea, când învățământul a intrat într-o etapă de dezvoltare fără precedent, în care „instituțiile de învățământ au înflorit la toate nivelurile, de la școlile din sate până la universitățile din provincie și cele metropolitane“, încât „probabil niciodată până în timpurile noastre nu a fost educația atât de generalizată, de universală ca în Imperiul Roman al celui de-al treilea secol”⁵⁸, pe de o parte, iar creștinii, pe de alta, au început să manifeste o atitudine din ce în ce mai favorabilă studierii culturii clasice păgâne, pe care au înțeles să o pună în slujba dreptei credințe.

Nu în ultimul rând, acest proces a fost favorizat și de edictele promulgate de împărații romani din secolele IV-V, care au căutat și au reușit să realizeze, ca și în cazul altor domenii sau profesii, o extrem de precisă reglementare juridică a statutului profesorilor și al studenților a cărei primă și principală cauză a reprezentat-o necesitatea de a susține aparatul administrativ imperial, extrem de stufos și de birocratizat, cu funcționari bine instruiți. În acest scop, asemeni medicilor care deserveau armata și administrația imperială, profesorii au primit o serie de beneficii, constând în scutiri de la plata impozitelor și a taxelor, precum și de la prestarea sarcinilor municipale, pe de o parte, și, pe de alta, în plata salariului din bugetul de stat.

Se poate adăuga aici influența pe care au avut-o la Curte unii mari profesori ai vremii, precum Ausonius, care i-a fost profesor de literatură și retorică viitorului împărat Grațian al Apusului, căruia se pare că i-a inspirat edictul prin care erau acordate stipendii și era reglementat statutul profesorilor din Galia⁵⁹.

Cel de-al doilea motiv care a condus la promulgarea unui număr destul de important de edicte pentru domeniul învățământului a constat în tendința exercitării unui control strict al împăratului asupra tuturor profesiilor și a domeniilor vieții sociale, politice și economice din Imperiu, inclusiv asupra celei de profesor și a învățământului.

Urmare a promulgării acestor edicte, situația înfloritoare a învățământului din secolul al III-lea a continuat să se perpetueze și chiar să

58. C. D. Williams, *art. cit.*, p. XIX.

59. J. E. Sandys, *op. cit.*, p. 209-212.

sporească și să evolueze, culminând cu reorganizarea Universității din Constantinopol, în ciuda sincopei create de edictul prin care împăratul Iulian Apostatul, ca parte a programului său disperat de a reînvia vechea religie păgână prin orice mijloc, a interzis profesorilor creștini să predea în școlile de stat, iar tinerilor creștini le-a îngădit, indirect, accesul la educație, edict care a perturbat pentru scurtă vreme situația favorabilă a învățământului din Imperiul Roman.

În fapt, și edictul lui Iulian Apostatul și cel prin care Teodosie al II-lea a reorganizat Universitatea din Constantinopol au marcat o etapă importantă pentru învățământul din Imperiul Roman, anume cea a conștientizării importanței învățământului în susținerea și diseminarea învățăturilor și practicilor unei religii sau alta, păgână în cazul primului, creștină în al celui de-al doilea, etapă încheiată cu victoria celei de-a doua tabere, consfințită de închiderea Universității păgâne de la Atena de către împăratul Iustinian I în anul 529.